

Качковская Л. Р., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры документоведения и музейного дела, Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки (Украина, Луцк), kachk@ukr.net

Делопроизводственная документация Киевского общества охраны памятников старины и искусства: особенности оформления реквизитов и содержания

Отражены особенности оформления организационно-распорядительных документов Киевского общества охраны памятников старины и искусства. Исследовано и охарактеризовано отчетную документацию годовых заседаний и переписки КООПСНИ с учреждениями власти и научно-общественными организациями. На основе имеющихся документов проанализировано памятникоохранную деятельность Общества относительно культурных достопримечательностей Правобережной Украины, в частности Волынской губернии. Исследовано вклад научно-общественной организации в разработку основных положений проекта закона «Об охране древностей». На основании архивных источников установлено, что организация делопроизводственного процесса КООПСНИ имела свои особенности.

Ключевые слова: Киевское общество охраны памятников старины и искусства, КООПСНИ, отчет, протокол, письменное хоодайство, памятник, проект закона.

УДК 929.924

Богдалов А. Г.,
завідувач відділу «Історія незалежної України»,
Національний музей історії України
(Україна, Київ), bogdalov@ukr.net

**Трофейні військові прапори
часів Другої світової війни в колекції
Національного музею історії України**

Визначена приналежність та історичне значення чотирьох трофейних прапорів з колекції Національного музею історії України. Визначено їх походження, зроблені припущення щодо можливого використання, розглянуті історичні події Другої світової війни пов'язані з зазначеними артефактами.

Ключові слова: «Трофеї» Червоної армії, Друга світова війна, Трофейні прапори, Національний музей історії України.

У колекції Національного музею історії України (НМІУ) зберігаються чотири прапори часів Другої світової війни, що позначені у музейній документації як «трофейні». Відсутність ґрунтовної атрибуції зазначених прапорів зумовило основну мету дослідження, яка полягає у визначенні їх походження, історичного значення та подій пов'язаних з ними. Ці експонати є єдиними прапорами фондової збірки НМІУ, які ілюструють період нацистської окупації, тому є унікальними історичними артефактами музейного фонду України.

Під час дослідження автором було виявлено ряд публікацій, що стосувались трофеїв Червоної армії періоду радянсько-німецької війни. Зокрема, Дмитро Малаков у своїх публікаціях детально досліджував київську виставку трофеїв та подальшу долю її експонатів. Сергій Бережний у своєму довіднику зібрав інформацію про трофеї та репарації Військово-Морського Флоту Радянського Союзу. Назагал, можна стверджувати про обмежену кількість наукових праць по дослідженню трофеїв Червоної Армії часів другої світової, що зумовлює проведення подальших досліджень у цьому напрямку.

Зазначені прапори обліковані як: два трофейних державних прапори фашистської Німеччини [1; 2]; прапор фашистської Німеччини захоплений у місті Могилів-Подільський [3] та прапор румунський державний захоплений у м. Гайсин [4]. Відповідно до актів редакції №2679 від 2 жовтня 1979 р. зазначені прапори документально потрапили до музейного зібрання з виставки

військових трофеїв, яка була відкрита 25 лютого 1945 р. у м. Києві. Виставку трофейних нацистських експонатів почали готувати навесні 1944 р. Відповідно до постанови №484 Ради народних комісарів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 травня 1944 р. «Про виставку зразків трофейного озброєння та техніки у м. Києві», було прийняте рішення про її організацію у Пушкінському парку та виділення на її проведення з резервного фонду РНК УРСР 200 тис. карбованців. Відповідальність за будову експозиції була покладена на Наркомат оборони Радянської України [5, арк. 15]. На території майбутньої виставки розміщувались поховання солдатів та командирів Радянської армії. Згідно з зазначеною постановою, представники виконкому київської міськради та міського комітету КП(б)У, відповідали за перепоховання тіл білців [5, арк. 15].

На трофейній виставці було представлено понад 5 тис. експонатів. Центральна та бокові алеї парку займали трофейні артилерійські системи, бронетранспортери, танки різних модифікацій враховуючи важкий «Фердинанд», літаки та винищувачі «Месершміт-109», «Фольке-Вульф-190», «Юнкерс-87», «Дорнье-215», «Хейнкель-111», італійський трьохмоторний торпедоносець «Савойя-Маркетті», літак-снаряд з ракетним двигуном «Фау-1», який був захоплений у Польщі у районі Катовіце [6, с. 152]. Наприкінці алеї було побудовано спеціальний павільйон, де експонувались військове спорядження, знамена та штандарти розбитих полків та дивізій німецької, італійської та румунської армій. Присутні на виставці експонати були здобуті військовими чотирьох Українських фронтів Червоної армії. Починаючи з лютого 1943 р., відповідно до постанови Державного комітету оборони «Про збір та вивезення трофейного майна та забезпечення його зберігання» починають створюватись трофейні бригади. Основним завданням таких бригад був збір, облік та вивезення трофейної зброї, майна та металолому з відвоєнованих територій. Доклали зусиль для формування експозиції трофейні бригади чотирьох українських фронтів Червоної армії.

Виставка тривала доволі довго, поки не був прийнятий закон «Про захист миру та заборону пропагування війни», за порушення якого можна було потрапити до в'язниці на десять років. Внаслідок цього, наприкінці 1951 р., виставка була закрита [6, с. 157]. Важке трофейне озброєння було відправлене на металобрухт, експонати з павільйону стають частиною колекції Державного історичного музею м. Києва, сьогодні – Національного музею історії України. Після того, як у Києві було відкрито музей Великої Вітчизняної Війни, більша частина експонатів історичного музею стала основою новоствореної фондової збірки. Музей розпочав роботу в жовтні 1974 р.

Перші досліджувані прапори з колекції НМІУ є державними військовими прапорами нацистської Німеччини – Reichskriegsflag. Музейні знамена шиті з червоної вовняної тканини, являють собою червоне прямокутне полотно. Мають гарний стан збереження, з невеликим пошкодженнями на тканині. Незважаючи на час, який минув з моменту їх виготовлення, кольори на прапорі яскраві, що свідчить про їх якість. Ближче до лівої сторони (древка), на прапорах присутне біле коло двічі обрамлене чорним та білим кольором з нахиленою свастикою. Під білим колом лежить розділений на чотири рази білим та на три чорний хрест. У внутрішньому верхньому червоному полі, розміщений Залізний хрест,

обрамлений білим. Обидві сторони прапора дзеркально однакові. На білій тканині, біля древка, на прапорах присутні клейма з написами нанесені трафаретом. На одному з них присутній напис німецькою мовою: «Kr. Fl Johann Liebieg & Comp. Reichenberg Sudetenlan» (мал. 1). Поруч розміщено емблему у вигляді стилізованого імперського орла під яким присутня літера «М» (мал.2) та вказано розміри 150 x 250.

Мал. 1

Мал. 2

Розміщений на прапорі Імперський (чорний) орел був головним символом Німецької держави починаючи з середини XIX ст. Після перемоги НСДАП на виборах до Рехстагу в 1933 р., попередня державна символіка була збережена Гітлером до 1935 р. Цікаво, що партія використовувала за емблему орла, який дивиться на своє ліве крило (партійний орел – Parteiaedler). Після того, як на партійному з'їзді 15 вересня 1935 р. був підписаний «Закон про державний прапор», 5 жовтня окремим положенням був затверджений державний військовий прапор [7]. Новоприйняту військово-імперську символіку можна було відрізнити від попередньої партійної за обертом птаха, який дивиться на своє праве крило. Емблема у вигляді імперського орла з літерою «М» є ознакою приналежності до «Крігсмаріне» – військового-морського флоту Третього рейху. Поруч – вказане маркування розмірів – 150 x 250. Назагал, в залежності від використання, зустрічаються вісім загальноприйнятих розмірів прапорів Третього рейху: від 50 x 85 см, які, зазвичай, використовувались на субмаринах, до 450 x 750, що були присутні на приміщеннях адміністрацій. Наступне присутнє клеймо на прапорі «Kr. Fl Johann Liebieg & Comp. Reichenberg Sudetenlan» вказує на місце виготовлення прапора. Текстильна фабрика Йогана Лібіга була заснована у 1850 р. у місті Ліберець. Фабрика була найбільшою у місті та регіоні. У другій половині XIX ст. тут працювало 8000 чоловік. У вересні 1938 р. територія Судетської області, будучи частиною Чехословаччини, відповідно до «Мюнхенської угоди» була

передана Німеччині. Місто Ліберець (Reichenberg) разом з одинадцятьма прилеглими до нього районами утворили Великий Ліберець та стали частиною Третього Рейху, яке в роки Другої світової стало одним з центрів військової промисловості, що працював на потреби нацистської Німеччини. Фабрика Лібіга після окупації Чехословаччини радянськими військами була націоналізована, та продовжувала роботу під вивіскою «Текстилан». На початку 2000-х рр. враховуючи її збитковість, виробництво було закрито. Цехи фабрики були повністю розібрані.

Протистояння нацистського військово-морського флоту – Крігсмаріне та Радянських ВМФ фактично розпочалось з 1942 р. Основні бойові дії у 1941 р. розгортались суходолом. У Балтійському та Чорному морях Крігсмаріне не мало великих надводних кораблів, тому їх дії зводились до підтримки сухопутних військ. До кінця 1941 р. нацистські війська захопили Прибалтику, значну частину Радянської України. Радянський флот був змушений залишити свої бази у Одесі, Лієпаї та Таліні. 3 липня 1942 р. німцями був захоплений Севастополь, причому основні бойові радянські судна були знищені «люфтваффе». Назагал, 1942–43 рр. не відзначався активним протистоянням у Чорному морі, цьому сприяла повітряна та мінна небезпека. З початком 1944 р., коли Радянські війська переходять у наступ німці залишають Кримський півострів. У наступ переходить Чорноморський флот. 28 жовтня 1944р. після підписання перемир'я між Болгарією та СРСР бойові дії у Чорному морі припиняються, більшість німецьких кораблів були затоплені своїми командами.

Можна припустити, що музейний прапор Крігсмаріне, був захоплений радянськими військами у місцях дислокації німецьких суден під час їх відступу. Загалом, після завершення війни, у вигляді репарацій Радянський ВМФ отримав 95 бойових суден, з яких: 1 крейсер, 10 есмінець, 10 підводних човнів, 44 мінних тральщиків, 30 торпедних катерів [8].

Другий трофейний прапор за зовнішніми ознаками є ідентичний першому. Порівнюючи з попереднім експонатом їх різниця відсутність клейма Крігсмаріне та наявність іншого виробника. «Reichskriegsflagge Berliner Fahnenfabrik Geitel & C Berlin» (мал.3). Берлінська фабрика, яка виготовила прапор, функціонує до цього часу. Сьогодні вона працює під вивіскою: «BEST Berliner Stoffdruckerei GmbH. Fahnenfabrik». Прапор випущений фабрикою є державним військовим прапором нацистської Німеччини в період з 1938 по 1945 рр. Як правило, такі прапори були присутні на території військових частин, фасадах будинків, де розміщувались військові адміністрації. У гарнізонах кожного ранку відбувалось урочисте підняття військового імперського прапора, а у випадку відсутності знамені, новобранці військових частин присягали на вірність Адольфу Гітлеру використовуючи аналогічні прапори.

Мал. 3

Проаналізувавши знайдені зображення нацистських прапорів з маркуванням різних фабрик, можна зробити висновок, що окремо взята фабрика виготовляла прапори виключно одного розміру для окремих родів військ. Знамена з клеймами «Kr. Fl Johann Liebieg&Comp. Reichenberg Sudetenlan» з Ліберецю, зустрічаються виключно з клеймами Крігсмарине. Поширеними також були прапори з клеймами військово–морського флоту нацистської Німеччини без клейм виробника. Прапори марковані як – «Reichskriegs flag Berliner Fahnenfabrik Geitel&C Berlin», що виготовлені у Берліні, мають розміри виключно 150 x 250 см. Зустрічаються також знамена з клеймами Баварських текстильних фабрик: Lorenz Summa Sohne Oberkotzau з містечка Оберкотцау (на цьому виробництві виготовляли прапори 80 x 135 см), та Schonbeige / Erzb. at Textiledruk Arit з Шонбергу (з характерними 70 x 100 см).

Наступні прапори з музейної колекції, що позначені як трофейні, є саморобними, не фабричними виробами. У науково–уніфікованому паспорті фондової картотеки НМІУ зазначені прапори обліковані як: прапор фашистської Німеччини захоплений у м. Могилів–Подільський та Румунський державний прапор захоплений у м. Гайсин в 1944 р. При первинному обліку артефактів відсутня їх легенда, залишається невідомою прізвище особи, що передала військові прапори у музей. У науково–уніфікованих паспортах обидвох трофейних прапорів зазначено, що вони були захоплені під час визволення Вінницької області. Цікавою особливістю двох прапорів є їх розміри. Нацистський та румунський прапори мають 95 см завширшки та 335 см довжини. Ідентичність у розмірах двох зазначених прапорів, враховуючи їх різне місце походження, дозволяє зробити припущення про неможливість їхнього використання при проведенні військових операцій, адже полкові знамена мають значно менші розміри ніж представлені у музейній збірці. Можна зробити припущення, що прапори зазначених параметрів були вивішені на приміщеннях місцевих адміністрацій у окупованих містах.

Прапор з нацистською свастикою двобічний, на червоному полотнищі, в центральному колі з білої тканини нашита чорна аплікація свастики. Лицьова та зворотня сторони дзеркальні (мал.4).

Мал. 4

Територія Вінницької області була окупована 11 польовою армією Вермахту у липні 1941 р. 19 липня 1941 р. був захоплений Могилів–Подільський, 25–ого – Гайсин. Після підписаної 30 серпня 1941 р. у Бендерах угоди між німецьким та румунським командуванням, територія між Дністром та Південним Бугом, до якої входив Могилів–

Подільський, під назвою «Трансністрія», потрапляли під загальну румунську зону окупації. Цивільним губернатором території був призначений професор Георгіє Алексєяну. У Могилів–Подільському в роки окупації (1941–1944) діяли: повітова, районна та міська управи. На окупованій Вінниччині діяло 126 гетто, з них 8 у Могилів–Подільському, яке було організовано 15 серпня 1941 р. На осінь 1941 р. тут перебувало майже 4 тисячі євреїв. До гетто, окрім місцевого населення, звозили євреїв з усієї області, сусідньої Буковини та Румунії. Так, перша хвиля депортації євреїв у Трансністрію тривала до пізньої осені 1941 р. Наприкінці року тут вже перебувало близько 35 тис. чоловік [9, с. 10]. Євреїв з гетто розстрілювали у сусідніх селах Ярузі, Сказничах та Яришеві. За роки окупації до повіту було депортовано близько 60 тис. людей єврейської національності. Після того, як місто було зайнято радянськими військами, з 74 тис. євреїв, які проживали тут до окупації, було вбито 54 тис. чоловік [9, с. 17].

Наступний музейний експонат, облікований як румунський прапор з Гайсина. Він зшитий з трьох подовжених полотен синього, жовтого та темно–червоного кольору, має такі ж розміри, як і попередній зі свастикою. В роки другої світової Гайсин був окупований 25 липня 1941 р, на відміну від Могилів–Подільського, місто потрапляло під німецьку окупацію та входило до складу Рейскомісаріату України. Облікові музейні данні щодо місця виявлення та походження експонату є неоднозначними. Зокрема, враховуючи той факт, що цивільна адміністрація міста була підпорядкована нацистам, ставить під сумнів використання румунського державного прапору у німецькій зоні окупації. Враховуючи ідентичність у розмірах з прапором із зображенням свастики, дає змогу зробити припущення, що обидва прапори були вивішені на одному й тому ж приміщенні окупаційної адміністрації, скоріш за все у Могилів–Подільському, так як місто контролювали румуни. Можна стверджувати, що існували стандарти при виготовленні фабричних прапорів та знамен нацистської Німеччини, саморобні знамена та прапори були «вільні» від будь–яких стандартів. Їх виготовляли за потребою, а їх розміри залежали від конкретного місця використання.

Німецько–румунські війська залишили Могилів–Подільський та Гайсин майже одночасно на початку весни 1944 р. Радянські війська 232 стрілецької дивізії увійшли у Гайсин 14 березня, а 19 березня танковими частинами був зайнятий Могилів–Подільський. Прапори окупаційних адміністрацій спочатку стали трофеями війни, пізніше – музейними артефактами.

Отже, виявлені експонати є важливими історичними пам'ятками, які ілюструють період нацистської окупації на українських землях. Вони є єдиними прапорами цих часів у фондах НМІУ. Під час досліджень вдалося з'ясувати певні аспекти щодо їх походження та використання, але деякі історичні моменти залишаються недослідженими, що дає змогу продовжувати роботу у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Фонди Національного музею історії України. – Т.7708.
2. Там само. – Т.7709.
3. Там само. – Т.7500.
4. Там само. – Т.7498.
5. Центральний державний архів вищих органів влади. – Ф. Р–2. – Оп.7. – Т.2.

6. Малаков Д. Київські трофейні виставки / Дмитро Малаков // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.1 (2).
 7. http://www.documentarchiv.de/ns/1935/flaggen1935_vo.html.
 8. Бережної С. С. Трофеи и репарации ВМФ СССР. – Справочник. – Якутск, 1994. – 194 с.
 9. Винокурова Ф. Доля Буковинських євреїв у гетто і таборах Транснїстрії 1941–1944 рр. / Фаїна Винокурова // Голокост і сучасність. – 2010. – №2 (8).

References

1. Fondy Nacional'nogo muzeju istorii' Ukrai'ny. – T.7708.
 2. Tam samo. – T.7709.
 3. Tam samo. – T.7500.
 4. Tam samo. – T.7498.
 5. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlyady. – F. R–2. – Op.7. – T.2.
 6. Malakov D. Kyi'vs'ki trofejni vystavky / Dmytro Malakov // Vijs'kovo-istorychnyj al'manah. – 2001. – Ch.1 (2).
 7. http://www.documentarchiv.de/ns/1935/flaggen1935_vo.html.
 8. Berezhnoj S. S. Trofei i reparacii VMF SSSR. – Spravochnik. – Jakutsk, 1994. – 194 s.
 9. Vynokurova F. Dolja Bukovyns'kyh jevrei'v u getto i taborah Transnistrii' 1941–1944 rr. / Fai'na Vinokurova // Golokost i suchasnist'. – 2010. – №2 (8).

Bogdalov A. G., head of the «History of independent Ukraine», the National Museum of History of Ukraine (Ukraine, Kyiv), bogdalov@ukr.net

Trophy military flags of the Second World War in the collections of the National Museum of Ukrainian History

The article defined identity and historical significance of four trophy flags from the collection of the National Museum of History of Ukraine. Determined their origin, made assumptions about the possible use of considered historical events of World War II associated with these artifacts.

Keywords: «Trophies» Red Army, Second World War, Trophy flags, National Museum of the history of Ukraine.

Богдалов А. Г., заведующий отделом «История независимой Украины», Национальный музей истории Украины (Украина, Киев), bogdalov@ukr.net

Трофейные военные флаги времен Второй мировой войны в коллекции Национального музея истории Украины

Определена принадлежность и историческое значение четырех трофейных флагов из коллекции Национального музея истории Украины. Определено их происхождение, сделаны предположения относительно возможного использования, рассмотрены исторические события Второй мировой войны связанные с указанными артефактами.

Ключевые слова: «Трофеи» Красной армии, Вторая мировая война, Трофейные флаги, Национальный музей истории Украины.

УДК 930:17.023.35(470+571)(477)

Козак О. В.,
 магістр, Інститут історичної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), kafetno@ukr.net

ДОБРОЧИННІСТЬ І МЕЦЕНАТСТВО В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРСЬКІЙ ТА РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Здійснено аналіз наукової, історичної і мистецтвознавчої літератури щодо висвітлення доброчинності і меценатства в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У огляді літератури імперського періоду показано мотивацію доброчинності українських підприємців, купців, промисловців, усвідомлення ними необхідності допомоги знедоленим і нужденним людям, а також фінансування розвитку, освіти науки, мистецтва.

Радянська історіографія не лише замовчувала й ігнорувала, а й фальсифікувала доброчинність і колекційну діяльність українських меценатів, їх внесок у збереження пам'яток національної культури, ознайомлення суспільства із здобутками мистецтва, життям народів не лише Європи, а й світу.

Ключові слова: історіографія, доброчинність, меценатство, колекціонування, українські підприємці, мистецтво.

Доброчинність і меценатство в історії українського народу сягає своїми коріннями давнини та має багаті традиції. В Україні такі форми допомоги знедоленим й сприяння національно-культурному розвитку особливо активно почали розвиватися у ХІХ – на початку ХХ ст. Підприємці, купці, окремі поміщики й дворяни, що мали великі фінансові кошти, почали використовувати їх не тільки для розвитку своєї справи, але й на благодійність.

На переломі ХХ ст. доброчинність фактично перетворилася на найважливіший компонент культурно-творчого процесу у двох найбільших імперіях Європи: Російській та Австро-Угорській, до складу яких входили українські землі. Протягом ХІХ ст. в Російській імперії була створена розгалужена система приватної, громадської та державної доброчинності, до складу якої входили богадільні, притулки для дітей і дорослих, інвалідів, ясла, дитячі колонії, нічліжки, безкоштовні або дешеві, ідальні й помешкання для проживання, народні будинки працелюбства, виховання, читальні, майстерні, різні навчальні заклади тощо. На початку ХХ ст. в Російській імперії налічувалося 14 854 доброчинні установи. Найчисельнішими серед них були приватні (Лазанська Т. І. Доброчинність // Енциклопедія історії України: в 5 т. – Т.2: Г – Д. – 2004. – С.423).

Проблеми розвитку доброчинності як виду суспільно корисних дій у різних формах добровільної допомоги соціально знедоленим та матеріально незабезпеченим громадянам суспільства приватними особами, товариствами й державою була предметом активного вивчення сучасників, а згодом і мистецтвознавців, істориків, культурологів.

Для висвітлення основних етапів розвитку наукової думки з вище означеної проблеми наявну літературу необхідно розділити на декілька груп за проблемно-хронологічним принципом. Першу групу складають дореволюційні дослідження, щозагалом або частково присвячені формуванню окремих форм доброчинства, меценатства й колекціонування у контексті розвитку благодійності в межах України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Ці праці видавалися столичними або місцевими типографіями для інформування читача про найбільш гострі проблеми життя населення імперії: співвідношення між суспільним благом й особистим багатством незначного числа представників панівних верств [9; 18].

В Україні, як зазначали сучасники, особливо відзначалися своїми благодійними заходами заможні мешканці великих міст, зокрема Києва. У працях В. Мозгового [35], І. Федорченка [55] перед нами постає багатогранна діяльність благодійних товариств, притулків, лікарень, утворених на приватні пожертви та капітали, що вони заповідали на доброчинність. Праця В. Мозгового, який виконував обов'язки секретаря Київського губернського статистичного комітету, насичена великим фактичним матеріалом, що свідчить про ріст капіталовкладень приватних осіб у соціальну сферу. Різноманітні благодійні заклади (богадільні, притулки, лікарні тощо) утримувалися на відсотки від прибутків, пожертви, заповіти, щорічні внески багатих людей.

У цьому контексті цікавою є праця М. Тростянского, присвячена доброчинності видатного українця Н. А. Терещенка [53] і Ф. Міщенка «Г. П. Галаган. Некролог» [35]. Оскільки ці праці були написані з нагоди смерті